

Ekohistorija fortifikacijskih ambijenata u Karlovačkom generalatu početkom 18. stoljeća

Na osnovi 19 crteža tlocrta utvrda i dostupne relevantne literature pokušavaju se dati neke osnovne značajke ekohistorije fortifikacijskih ambijenata Karlovačkog generalata početkom 18. stoljeća (na njima pronaći elemente kultiviranja okolnog prostora) i učiniti komparacije sa stanjem prije Velikog turskog rata (1683-1699).

Utvrde i njihov smještaj (sredina, okoliš, ambijent), veliko su i još uvijek nedovoljno istraženo poglavlje ratne povijesti cjelokupne Hrvatske vojne krajine, pa tako i Karlovačkog generalata, kao njenog sastavnog dijela. Povod nastanka ovog priloga proučavanju ekohistorije fortifikacijskih ambijenata u Karlovačkom generalatu početkom 18. stoljeća je niz od 19 crteža, tlocrta, utvrda Karlovačkog generalata koje sam kopirao u bečkom Ratnom arhivu.¹ Njihovog autora je vrlo teško odrediti, tj. ne može se sa sigurnošću reći da li je to Maritn Stier, čiji tlocrti potječu iz razdoblja od 1657. do 1660.² ili Johann Friedrich Hollstein, stožerni časnik, vojni arhitekt, natporučnik i inženjer, čiji crteži nastaju od 1690. do 1700. iako Radoslav Lopašić u svom radu **Oko Kupe i Korane, Zagreb, 1895.** navodi da su izrađeni 1701. nakon što je Hollstein, sa ostalim članovima komisije, bio 1699. poslan u Hrvatsku zbog uređenja granica na osnovi Karlovačkog mira, ili netko treći (Martin Claus s crtežima iz 1713. ili Giovanni Pieroni iz 1639.)³ budući da grafološkom analizom tekstualnih dijelova crteža nisam mogao njihovo autorstvo pripisati niti jednom od spomenutih vojnih arhitekata i inženjera.

Ako bismo željeli izvesti neke zaključke samo na osnovi onoga što se moglo zapaziti na tih 19 crteža bez konzultiranja izvora koji govore o svakoj pojedinoj utvrdi, onda bi se ti zaključci mogli formulirati na slijedeći način:

1. Svi su tlocrti (osim utvrda Otočac i Karlovac) ukazivali da su spomenute utvrde Karlovačkog generalata, i to: Barilović, Blagaj, Brinje, Budački, Jezerane, Karlobag, Klokoč, Kremen, Krstinja, Ogulin, Petrovac, Plaški, Prozor, Ribnik, Turanj, Zvonigrad i Žumberak građene na teže dostupnom i neprohodnom tlu.

¹ KA, HKR, KZLA, VII, 349, 1, Ad 37, F. 564-586.

² Caru i kralju Leopoldu I podnosi 1660. najopširnije, najpotpunije i najvrednije izvješće o hrvatskim obrambenim utverdama uz koje su bili priloženi i crteži nastali između 1657. i 1660. nakon što je u sastavu posebnog povjerenstva Ratnog vijeća obišao čitavo područje hrvatske granice (i Karlovački generalat od Karlovca do Senja), Krmpotić, 1997, IX.

³ Ibid, IX.

2. Na niti jednom tlocrtu osim Otočca nisu, u bližoj ili daljoj okolini utvrde ucrtane kuće ili polja, dakle prema crtežima okolica fortifikacija (ambijent) bila je pusta, tj. nije bilo kultiviranja prostora, njegovog uvođenja u bilo kakvu uporabu osim obrambene, upravo time što je bio pust i nepristupačan. Kultiviranje prostora provodilo se vjerojatno isključivo za vojne potrebe, odnosno u funkciji obrane utvrde (to su pretpostavke jer jedino je vidljivo da ništa nije ucrtano). Nema dakle za nekrajiške utvrde toliko kakarakterističnog podgrađa koje se ondje razvija u urbani prostor. Krajiškim vlastima bili su potrebni seljaci - vojnici od gradova, tj. urbane koncentracije stanovništva.
3. Samo oko otočacke utvrde vidljivo je kultiviranje okolnog područja, dolazi do urbanizacije fortifikacijskog ambijenta, koja se nametnula sama po sebi, iz potrebe, budući je otočacka utvrda bila okružena močvarom i njena posada ne bi imala mogućnost opstanka bez okolnog stanovništva. Iako se to na tlocrtu ogulinske utvrde ne nazire, slična je situacija morala biti i ondje, budući je utvrda bila okružena ponomom, rijekom Dobrom i stijenama, te isto ne bi mogla opstati bez zaleđa.
4. Jedine tri utvrde oko kojih je vidljivo kultiviranje okolnog prostora za vojne potrebe, odnosno u funkciji obrane utvrde su Križanić-Turanj⁴, Klokoč⁵ i Petrovac.⁶ Oko Turnja nalazio se red palisada, kao i oko Klokoča, oko kojeg je bila i graba s vodom, kao i oko Petrovca.

No ako konzultiramo literaturu o tim utvrdama, kao i neke druge crteže doći ćemo do nešto drugačijih rezultata:

- a) na jednom prikazu Brinja s kraja 16. st. (a Brinje već 1530. zaposjeda vojska kralja Ferdinanda I) zamjećuju se i kuće kao podgrađe⁷,
- b) na jednom prikazu Žumberka, iz razdoblja prije 1701. ucrtane su obradive površine, što svakako navodi na zaključak da je prostor bio ne samo kultiviran već u manjoj mjeri urbaniziran,
- c) oko utvrde Kremen naseljeni su 1699. ili 1700. Vlasi, te Hrvati iz Modruša i Bosiljeva,
- d) oko Križanić-Turnja naseljeni su Hrvati 1689. i Vlasi 1718.⁸,
- e) oko Krstinje naseljeni su oko 1700. stanovnici pravoslavne vjere iz Bosne⁹,
- f) oko Barilovića već 1686. naseljeni su stanovnici pravoslavne vjere¹⁰,
- g) oko 1700. god. naseljena je i okolica Petrovca,
- h) konačno i okolica Ribnika je naseljena oko 1701.

Svi ovi podaci govore da ti crteži možda u potpunosti ne odgovaraju stvarnom stanju spomenutih fortifikacijskih ambijenata, jer bi u suprotnom kod navedenih utvrda moralo biti ucrtano njihovo kultiviranje, osim ako to za razlog izrade tlocrta, a on je bio vojne prirode nije bilo važno, tj. da "civilni" objekti nisu bili predmetom interesa crtača. S druge strane, trebalo bi uzeti u obzir i činjenicu da je okoliš mnogih od tih utvrda već 80-ih godina 16. st. pust ili su one same u turskoj vlasti (npr. Budački od 1582. kao i Kremen,

⁴ KA, HKR, KZLA, VII, 349, 1, Ad 37, F. 566.

⁵ Ibid, F. 578.

⁶ Ibid, F. 574.

⁷ Kruhek, 1990, 103.

⁸ Lopašić, 1895, 163.

⁹ Laszowski, 1902, 200; Lopašić 1895, 169.

¹⁰ Laszowski, Ibid, 224; Lopašić, Ibid, 92.

koji sve do 1645. kada ga Turci obnavljaju, ostaje pust, jer je pri turskom osvajanju zapaljen, Krstinja iza 1585. itd.) i da do ponovnog naseljavanja dolazi iza Karlovačkog mira 1699. koje je provedeno u potpunosti tek iza 1712. (npr. oko Klokoča tek 1713. odnosno 1717.)

Dakle, oko utvrda, koje su bile puste nakon njihovog osvajanja i razaranja od strane Turaka, uglavnom nije, do ponovnog naseljavanja iza 1699. bilo stanovništva, kao i oko onih koje nakon povlačenja turskih vojnih posada iz njih – u Lici i Krbavi nakon 1689. – gube okolno muslimansko stanovništvo, te i njihova podgrađa i okoliš ostaju pusti isto sve do 1699. kada se počinje provoditi urbanizacija ambijenata i jednih i drugih utvrda. Mogla bi se postaviti i hipoteza da na crtežima nema prikaza kuća i polja i stoga što je u vrijeme njihova nastanka urbanizacija ambijenata tih utvrda bila još preslabo izražena, da bi bila zanimljiva autoru.

Naime, do 18. st. pretežno pusti pogranični prostori bivše “ničije zemlje”, slabo naseljene zone starijeg austrijskog pograničnog pojasa i u ratu 1683. – 1699. novoosvojeni pojas turske granice od Like do srednje Podravine, s novoosvojenom hrvatskom Slavonijom i Srijemom, nakon 1699. postupno naseljavaju migracijski valovi novog stanovništva s turskog teritorija. Glavninu tog stanovništva čine transhumantni stočari, odnosno, ranije više ili manje naseobinski stabilizirano stanovništvo, koje je zbog nesigurnih ratnih prilika uglavnom prihvatilo stočarski način života.¹¹

Tom novom urbanizacijom (s velikom postotkom vlašskog stanovništva) mijenja se način života i na prostoru Karlovačkog generalata. Za razliku od srednjovjekovnog načina života u župama, koje je nastanjivao pretežno hrvatski živalj, doseljavanjem vlašskog stanovništva dolazi do disperzivnog načina smještaja kuća u širem prostoru oko utvrda, a ne odmah ispod njih. To su na ovom prostoru diktirali i specifični uvjeti; budući se većina utvrda Karlovačkog generalata nalazila u neposrednoj blizini turske granice, klasično podgrađe nije niti postojalo, da ne bi bilo izloženo napadu neprijatelja.

Ratom opustošen, prošireni prostor austrijske Vojne krajine, naseljen novim, pretežno stočarskim stanovništvom imao je početkom 18. st. jedinstveno obilježje. Ali, kako je jedan od preduvjeta realizacije ciljeva vojnokrajiške uprave bio nesumnjivo i stabilizacija nove još neizražene i fluidne strukture naselja, mogla se ona provesti samo ustaljivanjem tih disperzivno razmještenih, do tada primitivno i privremeno izgrađenih, pretežno stočarskih naseobina, dakle, njihovom transformacijom u stalna naselja. Novo doba ističe dakle potrebu razvoja potpuno novog modela planski kreirane, više ili manje koncentrirane naseljenosti.

No, uspjesi u razvoju tog novog tipa naseljenosti i agrarnog pejzaža, nisu bili svuda jednaki. U izoliranim brdskim krajevima Primorske krajine proces stabilizacije naseljenosti samo je djelomično uvjetovao postanak novog tipa koncentrirane naseljenosti uz nove cestovne komunikacije. Na najvećem dijelu područja ličke pukovnije, zadržao se tip disperzivne naseljenosti brojnih patronimičkih zaselaka (dakle onih istog obiteljskog prezimena) sve do danas.¹²

Budući je ovo područje bilo vrlo napućeno, čak i prenapućeno do te mjere, da ga je stanovništvo moralo napuštati, podgrađa, kuća i oranica svakako je moralo biti. To što nisu ucrtani treba pripisati tadašnjem običaju da se na crtežima krajiških utvrda namijenjenih vojnoj uporabi ne daju prikazi urbanizacije. Postojanje ucrtanih podgrađa, kuća i oranica ne može se provjeriti i utvrditi komparacijom sa drugim crtežima jer ih nisam našao.

¹¹ Rogić, 1982, 30.

¹² Ibid, 31.

Postoji i mogućnost da su spomenuti crteži "Idealpläne", tj. zamišljeni prikazi, dakle dani onakvi kakvima bi te utvrde trebale izgledati, a ne prikaz stvarnog stanja.

I pokušaj da utvrdim, da li je uz crteže postojao i tekstualni prilog završio je neuspjehom, budući da teksta u kojem je dan kratak opis stanja i vojne sposobnosti 25 utvrđenih mjesta u Karlovačkom generalatu, a potječe najdalje iz 1735. i trebao se nalaziti u fondu "uvezani spisi Karlovačkog generalata" u Hrvatskom državnom arhivu, ondje više nema, a ne zna se gdje je danas.

Literatura

I Arhivska građa

1. Ratni arhiv, Dvorsko ratno vijeće, Kancelarijski arhiv, VII odjeljak, glavni broj kutije 349, kutija 1, pod broj spisa 37, Folio 564-586 (u daljnjem tekstu KA, HKR, KZLA, 7, 349 1, Ad 37, F. 564-584).

II Literatura

A) Knjige

1. Krmpotić, Ljudevit. *Izveštaj o utvrđivanju granica hrvatskog kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*. Hannover-Karlobag-Čakovec, 1997.
2. Lopašić, Radoslav. *Oko Kupe i Korane*. Zagreb, 1895.
3. Laszowski, Emilije. *Hrvatske povijesne građevine*. Knjiga 1, Zagreb, 1902.

B) Članci u časopisima i knjigama

1. Kruhek, Milan. "Utvrde Senjske kapetanije u XVI stoljeću". iz *Senjski zbornik*. Sv. 17. Senj, 1990.
2. Rogić, Velimir. "Historijsko-geografska osnova socijalno kulturne diferencijacije vjnojokrajškog prostora". iz *Geografski glasnik*. Sv. 44. Zagreb, 1982.

Zusammenfassung

Ökogeschichte der Befestigungsambiente des Karlstädter Generalats am Anfang des 18. Jahrhunderts

Diesem Beitrag zur Forschung der Ökogeschichte der Befestigungsambiente im Karlstädter Generalat am Anfang des 18. Jahrhunderts liegt der Versuch zugrunde, auf 19 Grundrissen von Burgen dieses Generalats gewisse Merkmale ihres Baus wahrzunehmen, die Zeichen einer Kultivierung der Umgebung, zum militärischen oder bürgerlichen Zwecke darstellen.

Da die Häuser und das kultivierte Land nur auf einem einzigen Grundriß gezeichnet worden sind, gibt es also nur ein Beispiel der Urbanisierung der Befestigungsambiente zum bürgerlichen Zwecke und nur drei Beispiele der zum Teil kultivierten Umgebung einer Befestigung zum Militär- d.h. Verteidigungszwecke. Da dieses Generalat dicht bevölkert war und es in der Umgebung Vororte gewesen sein muß, zumindest in einer weiteren Umgebung der Befestigung, für deren Nichterscheinen auf den Grundrissen der Befestigung lassen sich drei mögliche Ursachen ermitteln:

1. Zur Zeit der Kreation der Zeichnung, (die wahrscheinlich vom 18. Jahrhundert datiert, obwohl sich das Author nicht mit Sicherheit feststellen läßt, weil die Zeichnungen nicht unterzeichnet worden sind) ist die Urbanisierung noch zu schwach, um die Aufmerksamkeit des Zeichners zu erregen;
2. Die Niederlassungen und die kultivierte Landschaft sind aus damaligen Gewohnheit nicht in die Zeichnungen eingetragen worden, auf den Zeichnungen der Grenzenbefestigungen die zum militärischen Zwecke gebaut worden sind, keine Urbanisierungsspuren zu vermerken;
3. Die o.g. Zeichnungen sind s.g. Idealpläne, d.h. eine idealisierte Schilderung von Befestigungen und stellen keinen wahren Stand von denselben dar.

Von den Textbeiträgen zu diesen Zeichnungen sind keine Spuren geblieben. Sie muß da gewesen sien, jedoch sind verlegt worden.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X